

GELENEKSEL ŞİFÂHİ KÜLTÜR ÖĞELERİYLE ŞEKİLLENEN TÜRK TOPLUMSAL HÂFIZASINDA MUHALEFET

Ayşe SERTDEMİR*

Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim

Dalı, ayseserttdemir@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5597-7463

Öz

Toplumsal hâfıza ve siyasal muhalefet kavramları bir toplumda sözlü ve yazılı kültür tarafından şekillenen olgulardır. Bu nedenle bir toplumun herhangi bir konuda muhalefet olgusuna eğilmeden önce onun muhalefet geleneğini belirleyen ve toplumsal hâfızasını şekillendiren tarihsel arka planına bakmakta fayda vardır. Bu konuda toplumsal olayların incelenmesinde toplumda bir hareket meydana getiren her türlü söz, hikâye, masal, efsane kısaca anlatıya dair her şey toplumsal hâfızayı şekillendiren şifâhi kültürün kapsamına girmektedir. Şifâhi kültür öğeleri doğru kullanıldığında ulusların kaderini değiştirebilme özelliğine sahiptir. Toplumun içinden bu öğeleri yine o toplumun iyiliği adına kullanabilen büyük dehalı kişiler çıkararak geçirilen kriz dönemlerinde bu öğeler vasıtasıyla toplumu bir araya getirebilmektedirler. Türk toplumu toplumsal hâfızasında yer alan politik kültür öğeleri neticesinde muhalefet geleneğine uzak kalmıştır. Bu sonuç onun toplumsal belleğinde yer alan siyaset sözcüğüne verdiği anlamdan rahatlıkla çıkartılabilmektedir. Buna göre “eski dilde siyaset devlet kararları yüzünden verilen ölüm cezası” anlamına gelmektedir. Bu durum Türk toplumsal hâfızasının siyasal muhalefeti etkilediğinin bir kanıtı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hâfıza, Şifâhi Kültür, Muhalefet, Türk Siyasal Hayatı

*Doktora Öğrencisi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author)

Geliş (Received) : 20.04.2019

Citation/Atf: Sertdemir, A. (2019). Geleneksel Şifahi Kültür Öğeleriyle Şekillenen Türk Toplumsal Hafızasında Muhalefet. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3(1), 69-92.

Kabul (Accepted) : 08.05.2019

Yayın (Published) : 30.06.2019

OPPOSITION TO TURKISH SOCIAL MEMORY SHAPED BY TRADITIONAL VERBAL CULTURE ELEMENTS

Abstract

The concept of social memory and political opposition is shaped by verbal and written culture in a society. For this reason, it is useful to look at the historical background of a society that determines its opposition tradition and shapes its social memory before focusing on the phenomenon of opposition on any subject. In this regard, when the social events are investigated, all kinds of words, stories, legends, in short everything about the narrative that make up a movement in the society is covered by the verbal culture that forms social memory. The elements of verbal culture, when used correctly has the ability to change the fate of nations. People who can use these elements in the name of the good of society can bring society together through these elements in times of crisis. As a result of the political cultural elements in the social memory, Turkey society has remained away from the tradition of opposition. This result can be easily deduced from the meaning of the political word in his social memory. According to this, “in the old language policy means the death penalty imposed by state decisions”. This is proof that Turkish social memory affects the political opposition.

Keywords: Social Memory, Verbal Culture, Opposition, Turkish Political Life

Giriş

Toplum ortak tarihsel bir sürece sahip olmakla birlikte aynı toprak parçası üzerinde ortak bir amaç için bir araya gelmiş bireylerin tümüdür. Toplumsal hâfıza ise bir araya gelmiş toplumun ortak belleğidir. Çalışmanın yapılmasındaki öncelikli amaç genel itibariyle muhalefet olgusuna uzak hatta belli noktalarda tahammülsüz bir hal içinde olan Türk toplumsal hâfızasının bu durumuna neden olan unsurlar üzerinde durarak; bu durumun toplumsal hâfızadaki nedenleri ile Türk siyasal hayatındaki sonuçlarını derinden anlamaya çalışmaktır. Bununla beraber çalışmanın temel konusunu esas itibariyle Türk toplumsal hâfızasının muhalefet olgusuna uzak olmasının nedenleri ve sonuçları oluşturmaktadır. Buna göre ilk olarak şifâhi kültür öğeleriyle kendiliğinden tevarüs eden Türk toplumsal hâfızasının muhalefet olgusuna olan uzaklığı ve bu durumun muhalefet bağlamında Türk siyasal hayatındaki izdüşümü incelenmiştir. Toplumsal hâfızası dolmuş ve/ya doldurulmuş olan toplumlar siyaset alanında aslında çok da farkında olmadan toplumsal hâfızanın şekillenme sürecinde kendilerine öğretilenlerin dışına çıkmadan hareket etme eğiliminde olmaktadır. Bunun farkında olmayan toplumlar siyasal alanda kendilerini özgür olarak düşünebilirler ancak durumun farkına varmışlar için kendilerine tanınan alanın darlığı hemen göze çarpmaktadır.

Geleneksel şifâhi kültür öğeleri tarafından şekillenen Türk toplumsal hâfızası Türk siyasal hayatındaki seyrini toplumsal kültürün politik kültürü etkilemesi nedeniyle muhalefet geleneğine uzak bir çizgide sürdürmüştür. Bu anlamda herhangi bir toplumun muhalefet olgusuna eğilmeden önce onun muhalefet geleneğini belirleyen ve toplumsal hâfızasını şekillendiren tarihsel arka planına bakmakta büyük fayda görülmektedir. Buna göre toplumsal hâfıza ilk olarak şifâhi kültür öğeleri tarafından kendiliğinden oluşurken bunun bir sonucu olarak toplum söz konusu geleneksel politik kültür öğelerinden tarihsel süreçte öğrendikleri bağlamda siyasal hayatta kendini gerçekleştirmektedir. Türk toplumunda muhalefet olgusu her şeyden önce yüzyıllardır süregelen kadim bir geleneğin sonucu ortaya çıkan geleneksel politik kültür öğeleri tarafından kendiliğinden şekillenme yoluyla toplumsal hafızadaki yerini almıştır. Kıssadan hisse mantığına uygun olarak işleyen bu kadim gelenek çeşitli kaynaklardan beslenerek günümüze kadar ulaşan ninniler, masallar, mitos ve söylenceler ile atasözleri ve deyimlerin bir araya gelmesi sonucu inkişaf etmektedir. Tüm bu öğeler neticesinde şekillenen Türk toplumsal hâfızasında muhalefet olgusu toplum nezdinde temkinli

olunması gereken bir durum olarak içselleştirilmiştir. Bu sonuç onun geleneksel kültür etrafında şekillenen toplumsal belleğinde yer alan siyaset sözcüğüne verdiği anlamdan rahatlıkla çıkartılabilmektedir. Eski resmî dilde siyaset, “devlet nedenleri yüzünden verilen ölüm kararı” anlamına gelmektedir ki bu bilgiden yola çıkarak gerçekleştirilen bir araştırmaya göre Anadolu’da yaşayan köylüler için siyaset sözcüğünün taşıdığı anlamlardan birinin hâlâ bu olduğu sonucu ortaya koyulmuştur. Bu nedenle Tanzimat’tan Cumhuriyete toplumda gerçek anlamda kök salamayan muhalefet olgusu bu tarihten itibaren de Türk siyasal hayatındaki tezahüründe kendinden beklenen başarıyı gösterememiştir.

1. Toplumsal Hâfıza

Toplumsal hâfıza bir ulusun ortak belleği anlamına gelmektedir. Bu bellek süreç içerisinde ve kolektif bir çabanın ürünü olarak dolmaktadır. Siyasal hâfıza ise toplumsal hafızanın içerdiği bir alt öge niteliğindedir. Buna göre toplumsal hâfızada yer alan tüm siyasal bilgilerin siyasal hâfıza adı altında anılmasında hiçbir sakınca yoktur. Toplumsal siyasal hâfızanın bir unsuru olan kolektif tasavvurlar hikâye, masal, efsane gibi sözlü gelenek ürünlerinin toplumun tam bir birlikle hareket etmesi noktasında kullanılan unsurlardır. Bu unsurlar Ziya Gökalp’a göre mefkûre kavramının içini dolduran ürünlerdir (Gökalp, 2013, s. 58-60). Bu ürünlerden ninniler, masallar, mitolojik söylenceler, atasözü ve deyimler toplumun tarihsel süreci içerisinde toplumsal hâfızanın şekillenmesinde kendiliğinden etkin rol oynayan politik kültür öğeleridir.

Türk toplumsal hâfızası, temelde Anadolu insanının hayata bakış açısı üzerine kurulmuş bir yapı arz etmektedir. Bu yapının temel belirleyenlerini ise Türk insanının yaşam yolunda beşikten mezara kadar sürekli etkileşim halinde olduğu geleneksel kültür öğeleri oluşturmaktadır. Söz konusu bu geleneksel kültür öğeleri, bireyin politik tutum ve davranışlarını etkilediği noktada artık politik kültürün ayrılmaz birer parçası niteliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda sözlü kültürün bir parçası olan ve bireyin daha bebekliğinden kulağına çalınarak başlayan bu süreçte geleneksel sözlü politik kültür öğeleri ninnilerden masallara, masallardan, mitos ve söylencelere ve son olarak da bunların tümünden çıkartılan derslerin genel bir sonucu niteliğindeki kısa ve özlü sözlerden olan atasözleri ve deyimlere dönüşmektedirler. Buna göre toplumsal hâfızanın şifâhi kültür öğelerinin nesilden nesile aktarılmasında toplumsal hâfızasının bir taşıyıcısı olan her birey ninnilerle başlayıp atasözleri ve deyimlerle biten bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır denilebilir. Keza içinde

bulunduğu toplumun üyesi olduğu gerçeği bu durumun yadsınamaz bir sonucudur. Bu kapsam sonucunda meydana gelen Türk toplumsal hafızası kadim geleneksel kültür öğeleri vasıtasıyla kendiliğinden şekillenme yoluyla teşekkül etmiştir. Bu anlamda Antik Yunan ve Roma'nın kadim geleneğinden gelen toplumsal anlatı türüne uygun olarak politik kültür öğeleri tarafından şekillenen Türk toplumsal hafızası son kertede muhalefet olgusuna uzak bir yapı arz etmektedir. Bu yapının taşıyıcısı halk altı yüz yıl birlikte yaşadığı toplumda birbirine karşı hoşgörülü bir tavır sergilemişse de bu durum siyasal alanda kendini gösterememiştir. Bunun nedeni ise halkın hâlihazırda geçmişten gelen öğrenilmiş bir çaresizlik misali siyasetten uzak durmaya özen gösteren bir savunma mekanizmasına sahip olmasında saklıdır.

Toplumsal hafıza, toplumsal gerçekliğin tarihte yer eden diğer adı niteliğindedir. Bu nedenle kolektif hafızası olmayan bir toplum, tarihi olmayan bir toplum demekle eşdeğerdir. Böyle bir durumda bireylerin tek tek kişisel geçmişlerinde yer alan bireysel hafızaları ne denli önemli bir kavramı nitelendiriyor ise bu durum toplumsal hafıza için de aynı ehemmiyeti taşımaktadır (Saritaş, 2010, s.7). Bu bakımdan toplumun tarihi, onun hem toplumsal hafızada yer alan bilgilerinin tümüyle hem de bu bilgilerin bir kısmını işgal eden siyasal geçmişleri yani siyasal hafızaları ile yakından ilgilidir. Siyasal hafızâ, toplumsal hafızanın tarihsel arka planında yer alan ve toplumu ilgilendiren siyasal tarihi bilgilerinin tümünü ifade etmektedir. Buna göre söz konusu toplumun tarihsel sürecinde yer alan siyasal deneyimlerin tümü söz konusu siyasal hafızanın içine girmektedir. Bu bağlamda toplumsal hafızanın siyasal hafızayı kapsayıcı bir nitelikte olduğu söylenebilir. Buradan hareketle de toplumsal hafızanın o toplumu ilgilendiren ekonomik ve siyasal alanlardaki geçmiş yaşam deneyimlerinden beslenmekte olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu anlamda bir toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik refah düzeyi ile mevcut siyasal konjonktürü toplumsal hafızâ ile doğru orantıdadır. Bu doğrultuda ise Türk siyasal hafızası kendinden önceki Osmanlı siyasal hafızasından ayrışık bir yapıya sahip değildir. Her ne kadar yapılan çalışmalar modern bir devletin gereklilikleri olarak hayata geçirilmek istenilmişse de toplumun yaşayan hafızası yok sayılamamaktadır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri kendinden önce yıkılan ama aynı zamanda köken olarak aynı yapıyı arz eden Osmanlı devletinin geleneksel yapısı üzerine atılmıştır. Osmanlı devletinin son evresinde devleti yıkılmaktan kurtarmak amacıyla yapılan toplumsal, askeri ve siyasal sahalardaki yenileşme hareketlerinin tümünü kapsayan ıslahat hareketleri Osmanlı'nın son bulup Türkiye Cumhuriyeti'nin hayat bulduğu ilk yıllarda

Batılılaşma veya kimi düşünürlerce çağdaşlaşma veya modernleşme adını almıştır. Osmanlı devleti, güçlü bir merkezi otoriteye sahip bir imparatorluk olması devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü bir demokrasiye zıt bir zeminde işe başlanmasına neden olmuştur.

“Batılı olmayan toplumların değişim süreçlerinde gözlenen insan iradesinin müdahalesi, modernleşme kuramına göre geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş aşamasında zorunlu olduğu kabul edilmiştir. Geçiş gerçekleşinceye kadar demokrasi olayının askıya alınması, yani otoriter siyasi rejimlerin devreye girmesi kaçınılmaz görülmüştür.” (Avcı, 2000, s. 158)

Temelleri geleneksel Osmanlı Devlet sistemi üzerinde inşa edilmeye başlanan modern Türkiye uzun yıllar ulus devlet olma yolunda çaba sarf etmek zorunda kalmıştır. Önceleri geleneksel bir yapıda olan Osmanlı'yı çökmekten kurtarmak amacıyla girişilen modernleşme hareketleri bu amaç başarısızlıkla sonuçlandığında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü ve modern bir yapının üzerinde ilk adımlarını atması amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu doğrultuda devletin kurucu unsurları Batı'da muhtelif örnekleri görülen reformları ülkeye getirmek istemişlerdir. Modern okullar ve Batılı anlamda işleyen devlet kurumlarının tümü bu amaç doğrultusunda hayata geçirilmiş unsurlardır. Ancak niyet güzel olsa da jakoben bir tavırla hayata geçirilen inkılapların gerçek anlamda halk ile bütünleştiği söylenemez.

1.1. Toplumsal Hâfızanın Şekillenmesi

İster geleneksel usulle isterse de modern şekliyle olmuş olsun toplumsal hâfizaların şekillenmesinde insan payı her zaman olagelmıştır. İnsan, tarih boyunca korku ve hayranlık duyduğu olayları sözlü gelenek ile asırlar sonrasına taşıma eğiliminde olmuştur. Bu gelenek, onun yaşamında doğumundan ölümüne değin kulağına çalınan sözlerin toplumsal hâfizadaki yerini almasıyla günümüze kadar devam etmiştir. Toplumsal hâfıza, toplumu oluşturan bireylerin tümünün geçmiş yaşam deneyimlerinin ortak bilgisidir. Kendiliğinden ve insan yordamıyla olmak üzere iki şekilde teşekkül etmektedir. Kendiliğinden olan hayli zaman isterken; insan yordamıyla olan Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde olduğu gibi belli bir zümre tarafından ve jakobenizm denilebilecek üstenci bir tavırla hayata geçirilebilmektedir.

Toplumsal belleği tarihsel süreçte kendiliğinden tevarüs etmiş bir toplumun toplumsal hâfızasına yakından bakıldığında o toplumun geleneksel politik kültür öğeleri ile şekillenmiş toplumsal belleğinin bir uzantısı olduğu görülmektedir. Bu anlamda geleneksel ve sözlü

kültür öğelerinden olan ninniler, toplumu oluşturan bireylerin daha bilincinin açık olmadığı bir dönemde yani bebekliklerinde uyumaları amacıyla genellikle anneleri tarafından söylenile gelen ezgili sözlerdir (Elçin, 2004, s. 271). Türk toplumsal geleneğine göre dünyaya gelen bebeğe 40. günü dolduğunda *Bebek Beşiği* adı verilen bir mevlit okutulur. Bu olay bebeğin bir halka şeklini almış kişilerce elden ele dolaştırılırken kulağına topluca ninni okunması esasına dayanır. İnanişe göre bu ritüeli gerçekleştirilen bebek ninnide kulağına çalınan güzel temenniler ile büyür. Bebek farkında olmasa da bu dönemde dinlediği ninniler öncelikle onun ileriki yaşamında bireysel hâfızasındaki yerini alarak geleneksel politik düşünce kalıplarına dönüşecek ve ardından toplumsal hâfızadaki yerini alacaktır. Aynı durum masallar için de söz konusudur. Masallar sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş aşamasında ortaya çıkan ve yüksek sesle okunmak üzere yazıldığı bilinen eserlerdir (Elçin, 2004, s. 369). Birey masalları da bilincinin tam açık sayılamayacağı çocukluk dönemlerinde ya okur ya da dinler. Ancak eylem farkı gözetmeksizin masalların da toplumsal hâfızadaki işlevi ninnilerle eşdeğerdir. Buna göre önce bireysel hâfızadaki yerini alan masallar ilerleyen dönemlerde toplumsal hâfızanın şekillendirilmesinde gördüğü işlevi belli edecektir.

Toplumsal hâfızanın şekillenmesinde etkin olan bir diğer öge olan söylenceler ise daha yazılı geleneğin teşekkül etmediği ve akıl ile bilimin topluma yön vermediği dönemlerde insanların toplu acılarını ve sevinçlerini konu alan varlıkta ve yokluktaki birlik ve beraberliklerini olağanüstü unsurlar çerçevesinde beyan ettikleri anlatı türüdür. Toplumsal hâfızanın doldurulması noktasında söylenceler ulusal bir bilinç üstlenmektedir. Buna göre ninni ve masallara nazaran bireyin daha yetişkin dönemlerine denk gelen mitolojik bilgilerden olan efsaneler veya söylenceler daha uzun ve manzum eserler olmakla birlikte konuları bakımından da diğerlerinden ayrılmaktadır. Bir ulusun büyük bir felaketten kurtulması, helak olması veya güçlenerek ortaya çıkması gibi çeşitli konuların işlendiği mitos ve söylencelerde toplumun dikkat etmesi gereken niteliklerin altı açıkça çizilmektedir (Ergun, 1997). Bundan sonraki aşamada gelen ve ataların söylemiş olduğu sözler olarak kabul edilen atalar sözü ise yaşanan herhangi bir tecrübenin bir ders verdiği düşüncesiyle çıkartılan sonucun kısaca dile getirilmesi amacıyla söylenilmiş olan sözlerdir. Sözlü geleneğin bir ürünü olan atasözlerinde topluma yol gösterici olmak ve nasihat vermek en temel kullanım amaçlarındandır.

Deyimler de atasözleri gibi sözlü politik kültür öğeleridir fakat onlar da kesin bir yargıda bulunma gibi bir özellik yoktur. Bu özelliğin olmaması atasözleri ve deyimler

arasındaki en belirgin farktır (Altaylı, 2010, s. 130). Bununla birlikte günlük hayatta çokça kullanılan söylenişi kolay söz öbekleri olan deyimler atasözleri gibi emir vermezler, hükümde bulunmazlar ve yargılama yapmazlar ancak toplumsal hâfızanın şekillenmesinde atasözleriyle aynı işlevi görürler. Bu bağlamda Türk toplumsal hâfızasının genelinde hâkim olan düşünce yapısına göre geleneksel sözlü politik kültür öğelerinin genel itibariyle içerdiği anlam önemlidir. Buna göre Türk sözlü geleneği, kimseye muhtaç olmadan bir hayat sürdürmek, zararı kendine dokunmadıkça tehlikeli görülen kişi ve olaylar karşısında susmak, Allah'tan geldiği düşünülerek başa gelen çeşitli musibetlere ses çıkartmadan kabullenmek ve sebat etmek üzerine kuruludur. Tüm bunlar İslami usullere göre yaşamını sürdüren Türk toplumunun muhalefetten uzak bir anlayışın taşıyıcısı konumuna getirmektedir denilebilir ancak bu durumun İslami çerçevesine daha yakından bakıldığında bir yere kadar sabır edildikten sonra meşru muhalefetin söz konusu olduğu da görülmektedir. Hatta halkına zulm eden zalim bir yöneticinin varlığı belli bir süre sebatın ardından muhalefetin meşruluğunu zorunlu kılan bir durum arz etmektedir. Çünkü toplumsal adalete ve iyiliğe uygun olmayacak durumlarda zulme uğrayan halkın hakkını savunmak ve bu anlamda yönetime meşru yollarla sınırlarını hatırlatmak toplum için iyilikle eşdeğerdedir.

1.2. Geleneksel Şifâhi Kültür ve Türk Toplumsal Hâfızası

Türk kültürünü meydana getiren temel bileşenlerden olan şifâhi kültür öğelerini kapsayan Türk toplumsal hâfızası esas olarak ninnilerden başlayarak toplumu şekillendiren masallara, halk efsanelerine, atasözü ve deyimlerine kadar uzanan geniş bir alanı içine dâhil etmektedir. Geleneksel kültürün toplumsal kültürü şekillendirmesi ile ortaya çıkan toplumsal hafızanın politik kültür etkileri söz konusu bu öğelerin incelenmesinin ardından ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türk toplumsal hâfızası ninni, masal, mitos ve söylenceler ile atasözü ve deyimler yönünden sözlü ve yazılı kaynak olarak oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Yüzyıllardır köklü bir geleneğin ürünü olan söz konusu geleneksel kültür öğeleri işlevleri itibariyle politik unsurlar arasına girmektedirler. Bu öğeler zamanla toplumsal hâfıza hâfızada kendiliğinden işlenerek toplumda muhalefet olgusunun şekillenmesinde birincil etken olmaktadır. Söz konusu öğelerden dolayı muhalefet olgusuna uzak hatta belli noktalarda tahammülsüz bir hal içinde olan Türk toplumsal hâfızasının bu durumuna neden olan geleneksel unsurlar üzerinde durulması bu durumun toplumsal hâfızadaki nedenleri ile Türk siyasal hayatındaki sonuçlarını anlama noktasında bir hayli kolaylık sağlamaktadır.

Şifâhi kültür öğeleriyle şekillenmiş olan Türk toplumsal hâfızasında yer etmiş önemli bir olgu da toplumda yeni bir tarihsel bilinç inşa etmek üzere cumhuriyetle birlikte hayata geçirilmiş olan Türk Tarih Tezi'dir. Bu anlamda Osmanlı devletinin yıkılıp yeni bir devletin kurulmasıyla Türk toplumsal hâfızası, siyasal hayatta meydana gelen önemli bir sınav daha vermiştir denilebilir. Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyetle devam eden Türk siyasal hayatındaki toplumsal hafızanın yansımalarına bakıldığında demokratikleşmeyle birlikte ortaya çıkan toplumsal dönüşüm politikalarının olumlu ve olumsuz birçok yönü ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Erken Cumhuriyet döneminde bürokratik seçkinler tarafından pozitivizm esasına göre yeni bir kolektif bellek yaratmak amacıyla hayata geçirilen Türk Tarih Tezi dönemin önemli argümanları arasındadır. Bu konuda Memalik-i Şahane'den Vatan'a isimli kitabın yazarı Sezgi Durgun'a göre Türk Tarih Tezi, Türklük anlatısına ivme vermek amacıyla çokça bilinen Uyuyan Güzel masalı misali "cevherini öpüp uyandırmak üzere" bir üst anlatı ile "kolektif bellek" oluşturmayı hedeflemiştir (2011, s. 170).

Tıpkı Türk Tarih Tezi'nde yapılmaya çalışıldığı gibi toplumsal hâfızanın şekillendirilmesi birçok yolla olabilmektedir. Nitekim Antik Yunan filozoflarından Platon da Devlet adlı eserinde devlete layığıyla sadık bireylerin yetiştirilmesi noktasında toplumu oluşturan yurttaşlara bebekliklerinden itibaren toplumun geleneksel kültür öğelerinden olan ninni ve masal anlatıların denetlenerek kontrol altında tutulmaları hatta gerekirse anaların ve dadıların bu uğurda devlete hizmet etmelerinin sağlanması gerektiğinin önemi üstünde durmuştur. Platon iddiasında biraz daha ileri giderek, toplumda yaşça küçük olanların bir kalıba sokulmaya çok müsait olduklarını bu dönemde onların fiziksel idmandan önce masallarla haşır neşir olduklarını bu nedenle devleti yönetenlerin yapması gereken ilk işin gençlerin ilgilendiği bu masalları yönlendirmek olduğunu ileri sürmektedir (Platon, 2009, s. 66). Buradan da anlaşılacağı üzere toplumun şekillenmesinde geleneksel kültür öğeleri oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bu bağlamda tarihsel süreçte meydana gelmiş olan Türk toplumsal hâfızasını şekillendiren çeşitli geleneksel sözlü politik kültür öğeleri bireyin yaşamında yer ettiği dönemler itibarıyla sırasıyla ele alınarak bu öğelerin politik kültür kapsamında işlenmesi ile ortaya çıkan toplumsal hâfızanın kendiliğinden nasıl şekillendiği görülebilir. Bu doğrultuda Türk toplumsal hâfızasını şekillendiren şifahi kültür öğelerinden çeşitli yazılı kaynaklarda yer alan ninni, masal, efsane, atasözü ve deyimlerden bir duruma muhalefet olma, bir şeye

muhalefet etme veya herhangi bir duruma ses çıkarmama, durumu olduğu gibi kabullenme, sineye çekme, başa gelen duruma sebat etme, mevcut düzeni koruma gibi anlamlara gelen örneklerin çokluğu muhalefet olgusunun Türk toplumsal hâfızasındaki anlamlandırılma noktasında olumsuz bir işlev gördüğünün kanıtı niteliğindedir. Bu nedenle Türk Toplumsal yapısı muhalefet konusunda geleneksel sözlü politik kültür öğelerinde genel itibariyle temkinli olmanın ve çok konuşarak başa iş açmanın sakıncaları üzerinde durmaktadır. Bu anlayışta toplumun genelinde egemen olan düşünce yapısına göre susmanın değeri hiçbir şeyle ölçülemezken toplumda çok konuşan haklı bile olsa önünde sonunda başı ağrıyacak olandır. Bu nedenle doğru bile olsa bildiğini kendine saklamak birey için hem en doğru olan davranış şekli hem de aynı zamanda başını ağrıtmayacak olan güvenli bir seçimdir.

Tüm bu bilgiler ışığında toplumların muhalefetle olan ilişkisinde Kemal Karpat'a göre demokrasinin iki yüzü vardır. Buna göre demokrasinin görünen yüzünü siyasi partiler, muhalefet ve seçilmiş temsilcileri gerçekleştirir (Karpat, 2009, s. 8). Bu bir anlamda demokrasinin ifade şeklidir. Ancak gerçek demokrasi ise tüm insanları eşit gören ve kimsenin üstün yaratılmadığını temel ilke edinen bir düşünce şekli ve bir kültürdür ki bu da Türk halkı arasında geleneksel bir şekilde zaten mevcuttur. Türkiye'de asıl sorun halkta var olan yani "alt kültür"lerde yaşayan bu felsefeyi "üst kültür" temsilcileri olan elitlere kabul ettirmektir. Zira Türkiye'deki hâkim güçlerin anlayışı her zaman tepeden inme ve devleti araç olarak kullanarak soyut bir medeniyet yaratmak istemektedir ki bu durum kitle ile mesafenin açılmasına ve gerçek bir demokrasinin tesis edilememesine ve halka söz söyleyecek bir alan bırakılmamasına dolayısıyla da muhalefetle arasının açılmasına neden olmaktadır. Bu durum ise genel anlamda ataerkil düzenin yüceltiği bir zemin üzerine oturtulmuş olan Türk toplumunda geleneksel politik kültür öğelerinin nitelikleri itibariyle gerçek demokrasinin toplumda gelişerek kök salmamasına ortam hazırlamaktadır. Bu anlamda ele alınan geleneksel politik kültür öğeleri birbirine benzerlikleriyle dikkat çekmekte iken hepsinde verilen mesaj genel itibariyle hemen hemen aynıdır. Özellikle ninniler ve atasözlerinde görülen benzerlik dikkat çekicidir. Toplumda bilinirliği açısından masallar atasözleriyle karşılaştırıldığında verilmek istenen mesajın toplumsal hâfızaya yerleşmesi bakımından atasözleri birinci sırada gelmektedir. Bu noktada "Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.", "Eski köye yeni adet getirme." "Başımıza icat çıkarma.", "Suya sabuna dokunma." "Gelen ağam, giden paşam", "Sallabaşını al maaşını" sözleri Türk toplumsal yapısını şekillendirmiş

olan ve aynı zamanda halk arasında en çok bilinen ve kullanılan atasözleri ve deyimlerdendir (Duymaz, 2005). Buna karşın geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden toplumsal hafızâya etkisi diğerlerine nazaran daha az denilebilecek olan mitolojik efsanelerin kadim niteliği diğerlerinden yüksektir. Bu anlamda geleneksel politik kültür öğelerinden zengin bir alt yapıya sahip olan Türk toplumsal hafızâsı muhalefet olgusu bağlamında bu zenginliği değerlendirme noktasında demokrasi namına olumsuz bir takım genellemeden öteye gidemediği söylenebilir.

Bununla birlikte Türk toplumsal hâfızası ninni ve masal geleneğini kullanma noktasında etkin bir görünüm arz ederken bu durum mitolojik söylenceler için geçerliliğini koruyamamaktadır. Toplumda yaşanan herhangi bir olayla ilgili bir masalın halk içinde örnek verilme sıklığı mitolojik bir efsaneyle bir değildir. Bu durumun nedeni Türk toplumsal hâfızasının mitolojik anlatılar yönünden zengin bir kaynağa sahip olmasına rağmen bu bilgiyi kullanma noktasında zayıf bir görünüm arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum şifahi kültür öğelerinden olan atasözleri ve deyimler için geçerli değildir. Türk toplumsal hâfızasında diğer geleneksel politik kültür öğelerine nazaran daha dar bir muhtevaya sahip atasözlerinin kullanımı oldukça yaygındır. Bu bakımdan Türk toplumu toplumsal veya siyasal herhangi bir olayla ilgili bir örneklendirmeye gideceği noktada yararlandığı ilk kaynak diğer tüm geleneksel politik kültür öğelerinin bir sonucu niteliğini taşıyan atasözleri veya deyimlerdir denilebilir. Söz konusu bu öğelerin muhtevası incelendiğinde toplumsal hâfızada ortaya çıkan sonuç ise yine aynı öğelerden biriyle ifade edilecek olursa: “Böyle gelmiş böyle gider.” deyimindeki anlayışın esas olduğudur. Bu sözde anlatılmak istenen iyi de olsa kötü de olsa kurulu düzenin devam edeceğidir. Buradaki sakınca ise halkın ezildiği kötü düzenler için de bu sözün geçerliliğini korumasıdır. İyiliğin tesisi için harekete geçmek yerine bilindik sözlerle kendini avutmak öncelikli amacı devletin geleceği olan akıllı bir toplumun işi değildir. Böyle bir düşünce yapısına sahip bir toplumsal yapıda ise muhalefet kültüründen bahsetmek pek de mümkün gözükmemektedir.

2. Toplumsal Hâfızada Muhalefet

Tüm kadim geleneklerde esas olan bir anlayışa göre *önce söz vardı*. Bu anlayışa göre söz, insan olup yüzyıllardır aramızda yaşadı. İşte bu söz, tüm insanlığın en eski kültürün en köklü parçasıdır. Bundan dolayı söze ait olan kültürün diğer adı olan şifahi kültür asırlardır sözlü anlatımın eşliğinde çabasız bir varoluş ile toplum içinde kendiliğinden yaşamaktadır.

Şifahi kültür denilen bu anlayış, geleneksel Türk kültüründe Türk ninnilerinden, masallarına, mitolojik efsanelerinden çeşitli atasözü ve deyimleriyle oldukça zengin bir geleneğin sonunda kendiliğinden şekillenen toplumsal hâfızanın diğer adıdır. Toplumsal hâfızada geleneksel kültür ile bağlayıcılığı olan bir diğer kavram olan muhalefet kavramı ise üstünde önemle durulması gereken bir konudur. Kavramın toplumsal hâfızadaki düşünsel arka planı araştırıldığında İslam siyasi düşüncesindeki tanımlamasına göre birebir muhalefet kelimesi geçmemekle birlikte onun yerine kullanılan *mu'arada* kelimesi dikkat çekmektedir. Buna göre mu'arada da tıpkı Türkçedeki muhalefet gibi bir duruma veya bir kişiye karşı olma anlamlarını içermektedir. Bunun yanında reddetme, tenkit etme ve karşılık verme anlamlarını da taşımaktadır (İslamoğlu, 2004, s. 7).

Ancak iki kavram arasındaki kesin farklılık karşıt fikirde bulunulurken buna ek olarak alternatif fikirler sunabilme yetisinde yatmaktadır. Bu bağlamda muhalefetin kavramsal çerçevesinin belirlenmesi de yine üstünde özenle durulması gereken noktalar arasındadır. Zira muhalefet konusuna geçmeden önce değinilen her şifahi kültür ögesi muhalefetin bizzat toplumsal hâfızadaki ihtivasını doğrudan etkiler bir nitelik taşımaktadır. Bu açıdan Anadolu insanının mevcut siyasi kültürünün muhalefet olgusuna bakış açısının genelde hoşgörüsüz ve tahammülsüz bir bakış açısına sahip olmasının altında çeşitli sosyo-ekonomik nedenler yatmaktadır. Bu duruma örnek olarak en eski Türk hikâyelerinden olan Dede korkut hikâyelerinde çocuğu olmayanların sevilmediği bir geleneğin izlerini belleğinde taşıyan olumsuzlanmanın etkin olduğu Türk toplumsal hâfızasında iyilik her zaman baş üstünde tutulmuş ancak yine de genel itibarıyla kendini beğenmişlik, kibir gibi hasletler hoş görülmezken buna rağmen eleştiriye tahammülsüzlük ve yeni fikirlere açık olmamak gibi özellikler de baskın olmuştur. Bu özelliklere sahip Türk insanının muhalefete karşı olması aslında onun böyle yaparken bir nevi kendisinin de muhalefet etmesi durumunu doğurmakta ve bu durumda onun eğitimsizliğinden kaynaklanan bir sonuç izlenimi vermektedir. Bu anlamda siyaset olgusu kapsamında iktidar ne kadar önemli bir kavram ise muhalefet de doğru anlaşıldığında ve kullanıldığında o derece önemli bir kavramdır. Hatta İslam'da dâhil olmak üzere tüm semavi dinlerde Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi olarak gördükleri yöneticilere karşı toplumsal düzenin iyileştirilmesi amacıyla söz söyleme ve direnme hakkı tanınmıştır.

Bu doğrultuda Türk İslam geleneği ile şekillenen Türk toplumsal hâfızasının muhalefete uzak olmasının nedenleri ele alınacak olursa öncelikle İslami usullerle yönetilen

Türklerde muhalefetin kökenine inmek gerekmektedir. Çalışmanın başında da değinildiği üzere Arapçada muhalefet kelimesin yerine mu'arada kelimesi kullanılmaktayken; Kur'an-ı Kerim'de ise doğrudan muhalefet kelimesi geçmemekte bunun yerine çelişme anlamında kullanılan 'niza' ve 'mücadele' anlamındaki 'cidal' kelimeleri geçmektedir. İslamiyet'teki şûra yani danışma, istişare yapma fiili Türk devletlerinin de bir geleneği halini almış ve daha demokratik bir zemine ortam hazırlamıştır. Maverdi, İslam hukukuna göre tahayyül ettiği bir devletin ve yöneticilerinin sahip olmasını istediği özelliklerden bahsettiği "Yönetimin Esasları" kitabında, devlet yöneticilerinin Allah'ın onlara emanet etmiş olduğu halkı yönetme görevini adalet ve şefkatle yerine getirmekle yükümlü olduklarını buna karşın halkın da yöneticilerin kararlarına karşı hiçbir suretle dil uzatıp itiraz etme haklarının olmadığını, yöneticilere itaatle yükümlü olduklarının altını çizerken bu görüşünü desteklemek amacıyla Nisa Suresi'nin 59. Ayeti'ni vermektedir. "Siz ey imana ermiş olanlar! Allah'a, Peygamber'e ve aranızdan kendilerine otorite emanet edilmiş olanlara itaat edin." Maverdi'ye göre bir toplumda yöneticinin bozulması ile düzenin bozulması birbirlerine bağlı olgulardır (2013, s. 10) Yöneticinin düzeni sağlayamaması düzeninin işleyişinin bozulmasına neden olmaktadır. Bunlar bir vücudu meydana getiren kalp ile diğer organlar gibidir. Kalp, nasıl ki vücutta temel işleyişten sorumlu bir organ ve diğer tüm organların çalışmasından sorumluyorsa diğer organlar da kalbin pompaladığı kanla vücudun hayatta kalmasından sorumludurlar. Bundan başka Maverdi, yöneticileri merkez halkı ise çevre şeklinde görmektedir. Bunlar herhangi bir çatışma yaşamadan birbirleriyle uyum içinde oldukları sürece organizma sağlıklı bir yapıda varlığını sürdürecektir.

İslam hukukunda adalet ve insan haklarının esas alındığı bir devleti öngören Mecelle'ye göre ise devlet yönetiminin temel amacı kamu yararı yani maslahattır (Şimşirgil & Ekinci, 2013). Buna göre İslam hukuku Devlet Başkanlığı sistemini öngörürken başkana karşı gelmek devlete karşı gelmekle aynı anlama geldiğinden çok fazla uygulama alanı bulduğu söylenilemez. İslam hukukunda bir kişinin devlet başkanı seçilebilmesi, onun istişare ile seçilmiş olmasına (genel seçim), kendisine biat edilmesine ve başkan seçildikten sonra adaleti tesis etmesi koşullarına bağlanmaktadır. İslam hukukunda devlet başkanına muhalefet etmek olası bir durum olarak görülmektedir ancak devlet başkanı sıfatını alacak kişiye itaat edilebilmesi için onun tam ehliyetli, adaletli ve bedenen hiçbir eksikliğinin olmaması gibi etkenler söz konusudur. Bununla birlikte adaletle uygunsuz eylemlerde bulunan devlet

başkanına direnme hakkı açıktır. Temel düşüncede bir devlet başkanı eğer hukuka aykırı davrandıysa ona muhalefet meşru kabul edilmektedir. Bu muhalefet etme İslam dünyasında iki şekilde olmuştur. Birinci görüşün sahibi olan Haricilere göre kendisine muhalefet meşru olunan devlet başkanının silahla değiştirilmesi gerekliyken, ikinci grup olan Mürciiler'e göre yalnızca halifeyi sözlü olarak uyarmak yeterlidir. Bunun haricinde bu konuda Sünni bilginlerin vermiş oldukları bir hüküm söz konusu değildir. Muhalefet etmek yöneticinin zalim ve keyfi uygulamalarına karşın hem doğal bir hak hem de devletin bekası için vatandaşların bir ödevidir. Bu hak devredilemez ve değiştirilemez bir haktır. Ömer Nasuhi Bilgen'e göre meşruluğa aykırı emir ve uygulamalara giden zalim bir yöneticiye karşı muhalefet etmek ayaklanma suçuna girmemektedir. (İslamoğlu, 2004: 22-23).

Meşru olmayan bir yönetim sergileyen devlet başkanı görevinden azledildiği gibi yerine görevi hakkıyla ifa edecek başka birinin belirlenmesi yine halkın ödevidir. Bunun için ilk olarak fitne çıkma ihtimalinin bulunması ve halkın desteğinin alınması şarttır. Tenkit etmek de İslam hukukunda meşru bir haktır. İslam hukuku iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan bir geleneğe sahip olduğu için toplumda iyilik muhalefet etmekle tesis edilmeye çalışılır ki böylelikle kötülüğün önüne geçilerek meşru bir uygulama alanı bulunabilinsin. Sonuç olarak muhalefet kavramı İslam hukukundaki meşruiyetini icma, kıyas, sünnet ve kitap gibi temel kaynaklardan sağlamaktadır.

Muhalefetsiz ve otoriter bir yönetim, toplumsal ve ortak bir yaşamda ses çıkaramayan insanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu noktada yönetim geleneğinde hilafet kelime olarak "kendinden sonra gelen" demek olduğundan muhalefetle belki şu bakımdan ilişkilendirilebilir. Bir şeyin ya da bir kişinin kendinden sonra gelinen olması bunun bir öncesi olduğuna; değişmez, tek ve mutlak olmadığına, farklı fikirlere sahip kişilerin de olabileceğini vurgulayan bir durumdur. Bu bağlamda eski Türkler de günümüz Türkleri de geleneklerine fazlasıyla bağlı ve bir o kadar da ileriye gitmek amacıyla gelişmeye açık topluluklar olmuşlardır. Türkler tarih boyunca hiçbir zaman başka bir milletin boyunduruğu altına girmemiş olan nadir topluluklardandır. Bunun için yıkılan bir Türk devletinin yerine aynı niteliklere sahip başka bir devlet kurmak Türklerde sık görülen bir durumdur (Niyazi, 2005, s. 12). Bu durum devlet nezdinde düşünüldüğünde hayata geçirilebiliyorsa devletleri yönetenler ve onların fikirleri bağlamında da geçerli sayılabilir olmalıdır. Bu bakımdan *halef ve selef* olma durumu mutlak olmamayı, değişebilir olmayı ve farklılığa açık olmayı ifade etmektedir

şeklinde yorumlanabilir. Bu sistemle yönetilen Osmanlı devletinin resmi devlet ideolojisi Sünni-İslam'dır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde makro ve mikro ölçüde muhalefet gruplarından söz edilebilmektedir. Şia (ki en büyük gruptur), hariciler, vehhabiler ve azınlıklar makro ölçekteki muhalefet gruplarıyken; padişahın şehzadeleri çevresindeki gruplaşmalar ve gayrimüslimler ayrı birer muhalefet olarak mikro ölçekte değerlendirilmektedir (İslamoğlu, 2004, s. 25). Bununla beraber muhalefet, İslam dininin kutsal kitabı Kur'anı Kerim bağlamında ele alınacak olursa öncelikli olarak kabul edilmesi gereken nokta, Kur'anı Kerim'in İslam devletlerinin doğal anayasası olmadığı konusudur. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bir anayasada bulunması gereken devletin şekli, yapısı ve organları konusunda verilen bilgilerden çok daha fazla ve spesifik bilgi vardır. Bu bağlamda daha önce belirtildiği üzere adil bir yönetim ile ilgili bilgiler vermesine rağmen muhalefet veya mu'arada kelimesi Kur'anı Kerimde hiçbir yer de geçmemektedir. Buna karşın muhalefete yakın anlamda bulunan tenazu/çekişme, şıcar/tartışma ve cidal/fikri mücadele kelimeleri kullanılmaktadır. İnsanlar arası görüş ayrılığının doğal bir durumun sonucu olduğu, bu kelimelerin Kur'an-ı Kerim'de kullanımıyla da meşruluk kazanmaktadır (Mustafa, 1990, s. 99). Buna ek olarak Kur'anda geçen, 'şıcar', 'tenazu', 'cadilhum' gibi kelimeler anlamını taşıdığı kelimenin aktif olarak eyleme dökülmüş halleridir. Bu durum, bu kelimelerin geçtiği bölümlerde bir nevi aktif muhalefetin söz konusu olduğu anlamına gelmektedir.

“Onlarla en güzel biçimde tartış- sert ol- cihad et. (Cadilhum biletli hiye Ahsen vağluz cahidhum)” (16.15) emri Mekki bir sure olan Nahl'de geçmektedir. (..) Özellikle muhaliflerle tartışmada kullanılan yöntem dikkat çeken ayet, bu yöntemin mutlaka zaman, zemin, muhatap ve ortam gözetilerek en münasip olanın tercih edilmesi gerektiği yönünde algılanmalıdır.” (İslamoğlu, 2013, s. 376)

İslam'da Kuran'dan sonra en çok itibar edilen peygamberin söz ve fiillerinin tekrarı anlamına gelen sünnet konusunda muhalefet ise iki şekilde incelenmektedir. Birincisi peygamberin bizzat Allah tarafından vahiy yoluyla edindiği bilgilere muhalefet ki bu katiyen haramdır; ikincisi ise peygamberin aynı zamanda bir İslam devlet başkanı olmasından ileri gelen konularda yapmış olduğu işlere ve sözlere muhalefet ise daha iyi bir düzenin tesisi için fikir beyan etmek dine uygun olmak şartıyla kabul edilebilmektedir. Şûra kapsamında muhalefetin amacı insanlara ve topluma iyiliği emrederek kötülükten alıkoyma konusundadır. İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak muhalefet etmekle tesis edilebilecek bir olgu

olduğundan bu İslam'da meşru kabul edilen bir durumdur. Amacın her daim iyiliğin tesisi ve kötülüğün yok edilmesi gibi olan durumlarda, düzen hâlihazırda sağlıklı işlediğinde herhangi bir eyleme lüzum bırakmazken aksi haller için duruma muhalefet etmeyi gerekli ve meşru kılabilir. Bu doğrultuda toplumun iyiliği muhalefet ederek tesis edilecekse bu insanlar için hayırlı olandır ve dinen hiçbir sakıncası yoktur. Şûra, içtihat ve muhalefeti şu bakımdan etkilemektedir. İslam devletlerinde müslümanlar arası fikir alışverişinin meşru olması ve çıkan sonucun toplumun yararına olması muhalefet dahi olsa insanların ve devletin bekası için hayırlı olacağından makbul kabul edilmektedir. “Muhalefet olgusu veya muhalefet prensibi, fitri-tabii bir olguyu anlatması itibarıyla, Kur'an tarafından reddedilmez, ayrıca bilinmezlikten de gelmez.” (Mustafa, 1990, s. 100) Bu bağlamda İslam dininde, muhalefet etme konusunda çeşitli ekoller söz konusu olmuştur. Sabır ekolcülere tarafından ortaya atılan fikirler bunlardan biridir. Buna göre İslam siyasi düşüncesine göre eğer ortada gerçekten düzeltilmesi gereken bir konu var ise zalim bir yöneticinin iş başında olması gibi bu durum sabır ekolcülere tarafından Allah'a sığınılıp ondan yardım isteyerek katlanılması gereken bir durum olarak ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, halk her zaman kendini hükümdarının adaletine teslim etmiş buna karşın hükümdarlar da her zaman halka zulm etmekten özenle kaçınmışlardır. Bu anlayışa göre Nizam-ı Âlem düşüncesiyle yönetilen Osmanlı devlet yönetiminin temeli “adalet” kavramına dayanmaktadır. Bu kapsamda muhalefetçilerin en yoğun baskıları sabır ekolünü savunanlar tarafından yapıldığını söylenebilir. İslam devletlerinin yüzyıllar boyunca yönetimlerinde esas alındığı Sabır Ekolü'nde durum şu şekilde işlemektedir:

“Gerçekten, ‘sabır’, ilk anda akla geldiği üzere, muhalefeti anlatmayan bir davranış sayılmaz; aynı şekilde, devrimde muhalefeti anlatmanın daima ideal davranışı olmaz. Şu veya bu davranışın muhalefeti anlatması, bu sıfatı ona veren veya vermeyen diğer pek çok faktöre bağlıdır.” (Mustafa, 1990, s. 229)

3. Toplumsal Hâfızanın Türk Siyasal Hayatına Tezahürü

Toplumsal hâfızanın siyasal hayattaki yansımalarına bakılacak olursa Türk siyasal hayatında muhalefet kavramı süreç içerisinde meydana gelen olay ve olgular nedeniyle suiistimal edilmeye oldukça açık bir hal almıştır denilebilir. Toplumun bundan dolayı belleğinde yer alan politik kültür öğelerinden kendine öğretilmiş olan her türlü muhalefete karşı temkinli olma hali ile onu eğitimsizliği ve modern dünyanın gerisinde kalmak gibi nedenlerle itham eden aydınlar sınıfının ötekileştirmesi sonucu muhalefete tahammülsüz bir

yapıyı benimsemek durumuyla karşı karşıya bırakıldığı söylenebilir. Aslında her türlü meşru hakkını bünyesinde barındıran bir zemine sahip olan Türk halkı özellikle Tanzimat'la başlayıp Erken cumhuriyetle devam eden ve 1950'lere değin de devam edecek olan resmi tarihte Tek Parti Dönemi adıyla anılan uzunca bir dönem muhalefetsiz hatta yer yer otoriter eğilimler gösteren bir siyasal yönetime maruz bırakılmıştır.

Demokrasi ile yönetilen ve yönetim şekli cumhuriyet olan ülkelerde toplumsal demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlev kazanabilmesinin ana koşulu ülkenin yönetimini elinde bulunduran iktidarın, muhalefet partileri, sivil toplum örgütleri gibi çeşitli yollarla denetlenebilmesine bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren ülkede demokrasiyi tesis etmek amacıyla birçok devrim hayata geçirmiş modern bir ulus devlettir. Fakat hayata geçirilmek istenen bu devrimler o dönemde ülkeyi yönetenlerin kendi içinde bir paradoksa düşmelerine neden olmuştur. Böyle bir durumun egemen olduğu Türk siyasal geleneğinde halk siyasal hayattan oldukça uzağa itilmiştir. Siyasal hayat mevcut siyasal kültürün belirlediği bir alandır ve bu bağlamda her ülkenin kendine özgü bir siyasi kültürü vardır. Buna göre bir ülkenin tarihsel süreci içerisinde geçirmiş olduğu siyasal hayatı geçmişten bugününe taşıdığı siyasal kültürünün bir yansıması niteliğindedir. Türk siyasal hayatı da tarihsel süreçte geleneksel Türk siyasal kültürünün bir uzantısı niteliğinde cereyan etmiştir. Siyasal kültürü demokratikleşmenin sağlam temeller üzerine atıldığı ülkelerde muhalefet siyasal hayatta önemli bir yere sahiptir. Böyle ülkelerde toplumdaki demokrasi kültürünün yaygın olması ile muhalefete tanınan alan eşdeğerdedir.

Kemal Karpat, tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki demokratikleşmenin siyasi partilerin kurulması, serbest seçim sisteminin benimsenmesi ve bir nebze de olsa muhalefete yaşam alanı tanınması ile sağlandığını belirtmektedir. Buna göre Türk siyasal hayatındaki ilk demokratikleşmenin İttihat ve Terakki ile başladığını belirten Karpat, dönem olarak ise I. Meşrutiyet'e ve bu doğrultuda çalışmalarına başlayan Mebusan Meclisi'ne dikkat çekmektedir. Birinci Meşrutiyet'in kaldırılarak ülkede istibdat rejimine geçilmesi söz konusu muhalefet unsurlarını daha örgütlü ve ideolojik çalışmalarda bulunmaya sevk etmiştir. Örgüt bu amaçla İttihat ve Terakki Cemiyet'i adıyla resmen kurulmuştur. 1908'de kuruluşun daha taze olduğu dönemde daha çok hak ve hürriyetler konusuna eğilen cemiyet, ilerleyen dönemde bir muhalefet partisi niteliğini taşıyan bir parti gibi çalışmalarına devam etmiştir. Çalışmalarının meyvesini alan İttihat ve Terakki, 1913'ten 1918'e iktidara gelmiş ve

muhalefet çalışmalarını örgütlü resmi bir parti kimliği altında gerçekleştirmiştir. Ancak partinin yine de halk nezdinde bir destek görmediğini belirten Karpat, bunun nedeninin partinin halkı uyandıracak bir programının ve siyasi bir felsefesinin olmamasına bağlamaktadır (2009, s. 8). Bu açıdan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk siyasi hayatında toplumsal düzene karşı ortaya çıkan ilk toplumsal-siyasal muhalefet anlamında önemli bir yere sahiptir. Cemiyet, ortaya çıkma şekli ve amaçları itibariyle örgütlü bir muhalefet partisi niteliğinden çok toplumsal düzenin siyasi düzeni değiştirmek istemesi etkisiyle hareket eden bir nitelik taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi ve yine iktidar partisi ise Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası'dır. Cumhuriyet döneminin ilk siyasi muhalefet partisi Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele tarafından 17 Kasım 1924 kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Siyasi pozisyon olarak merkez sağda yer alan partinin tüzüğünde cumhuriyet, liberalizm ve demokrasi kavramlarına vurgu yapılmış ve her türlü dini inanca eşit ölçüde saygı duyulduğu belirtilmiştir. Ancak buna rağmen partinin ömrü çok uzun olmamış ve meydana gelen Şeyh Said İsyanı sonucu 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır.

CHF' ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı firkanın ihtivası hakkında bilgi veren parti programındaki "Fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyeye hizmetkârdır." (Kaya, 2016, s. 195) sözünü dinin siyasete alet edilme bahanesiyle ve Takrir-i Sükûn Kanun'u uyarınca kapatmıştır. Bahane edilen cümlelerin günümüz Türkçesindeki manası ise "Parti, düşüncelere ve dini inançlara saygılıdır." Buradan da anlaşılacağı üzere ilk muhalefet partisi gerçekte hiçbir alakası olmayan bir suçlama nedeniyle kapatılmıştır. Bundan sonra en bilineni Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi birkaç muhalefet girişimi yapılmak istenmişse de başarılı olunamamış ve Türk siyasi hayatında 1923 ile 1945 yılları arası tek partili bir sistem gözlemlenmiştir.

Türk siyasi hayatında Kemalist seçkinlerce Kemalizm'in ideolojik bir algılaması sayılan bir nevi pozitivist bir yurtseverlik çizgisi güden modernleşmeyi baz alan inkılaplar devletin modern dünyaya ayak uydurması amacıyla ilk kez Atatürk tarafından ortaya çıkartılmış olsa da ondan sonraki dönemde bir müddet kadar daha devam ettirilebilmiş ancak sert bir anlayış benimsemelerinden ötürü Demokrat Parti tarafından toplumsal ve siyasi

hafızadan unutturulmak istenmiştir (Ortaylı & Küçükaya, 2014, s. 148). Demokrat Parti, CHF'nin içinden çıkmış seçkinlerden kurulmuş bir partidir. Bu anlamda Türk siyasal hâfızası, toplumsal hâfızanın izdüşümünü tüm gerçekliğiyle ortaya çıktığı bir durumun göstergesi niteliğindedir. İki kez çok partili hayat denemesi yaşayan erken cumhuriyet dönemi Türkiye'si, ilk muhalefet deneyimini kendi kendini kuran bir parti olarak gerçekleştirirken ikincisini rica yollu kurulan bir parti olarak hayata geçirmiştir. Sonuç olarak iki denemede başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Atatürk'ün isteği üzerine kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yöneltilen en ağır suçlama Türk siyasal hâfızasında özellikle muhalefettekilerle karşı yaygın bir kullanım alanı bulmuş olan mürteci kelimesidir. Terim olarak boşanılan kadınla yeniden evlenmeyi ifade eden kelime cahiliye dönemine işaret etmektedir. Türk siyasal hayatında ise şeriatı geri getirmek isteyenlere mürteci denilerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları ve tabanı bu ithamla karşı karşıya bırakılmıştır. Bu gibi suçlamaların yapıldığı söz konusu dönemde CHF' sının otoriter bir yönetim uyguladığı kabul edilirken; parti yönetimi tarafından hiçbir zaman devletin varlığının üstüne çıkılmamıştır. Bu doğrultuda cumhuriyet döneminde otoriter bir yönetim söz konusu olsa da hiçbir zaman diktatörce bir uygulama söz konusu olmamıştır yorumu getirilebilir. Buna örnek olarak Zürcher, Halk Fırkası'nın adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmesinin nedeni olarak 10 Kasım'dan önce çıkan kurulacak yeni muhalefet partisinin isminde olması muhtemel 'cumhuriyet' kelimesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Ona göre Halk Fırkası taraftarları söylenti bile olsa bu ihtimal karşısında tahammülsüz davranarak isim değişikliğine gitmişlerdir (Zürcher, 2013, s. 90-91).

Sonuç olarak Cumhuriyet dönemindeki ilk muhalefet deneyimi Terakkiperver Fırka ile ikinci deneyimi ise Serbest Fırka ile gerçekleştirilmiştir. Tek parti dönemi ulus-devlet merkezli bir yaklaşıma sahipken Serbest Cumhuriyet Fırka'nın kurulması ile onun karşıtı olan toplum-merkezli yaklaşıma halk tarafından bir kayma olsa da SCF, devlet merkezli bir muhalefet partisi olarak kurulmuştur. Bundan ötürü 1930'larda Halk Fırkası kamusal alanda tek mutlak güç kuramadığından SCF'nin kurulması "Elitler Arası Çatışma" olarak yorumlanmaktadır (Emrence, 2006, s. 15). Bu dönemde siyasi elitin söylemi ise devletin ideolojik aygıtlarının işleyişi ve ekonomik durumun iyileştirilmesi yönündedir. Ancak bu görüşe yakın olanların göz ardı ettikleri nokta bunu savunanların bu durumda kendi payı olduğu gerçeğini görememeleridir.

Terakkiperver Fırka doğu illerindeki Şeyh Said İsyanı'nın sorumlusu olmakla suçlanırken Serbest Fırka ise vatana ihanetle suçlanması sonucu kapatılmıştır. Buradan bir çıkarsama yaparak bu dönemde Türkiye'nin ilk yıllarındaki muhalefet algısının milli birliği bölmeye çalışan bir güç gibi görüldüğü yorumu yapılabilir. Bu ortamın zeminini hazırlamada İttihat ve Terakki zihniyeti etkin olmuştur zira CHF ittihatçı gelenekten gelen bir partidir bu nedenle toplumsal olaylar karşısındaki tavırları aynı olmuştur (Günel, 2006, s. 42). Buradan güç alan iktidar odağı muhalefet partilerini bölücülük ve parçalayıcılık gibi sıfatlarla itham etmiştir. Hâlihazırda toplumda genel anlamda yeni fikirlere ve görüşlere karşı duyulan yaygın bir hoş görüzlük hâkimdir. Bu nedenle böyle bir ikili zeminde bütünleşik bir kültürden bahsetmek hemen hemen olanaksız görünmektedir. Ciddi anlamda ilk siyasal muhalefet deneyiminin doğuda patlak veren isyanın suçlusu olma iddiasıyla kapatılması ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ise üç ay kadar kısa bir süre sonunda kendisini feshetmek zorunda bırakılması muhalefetin teoride aksi olsa da pratikte Türk siyasi tarihi boyunca meşru kabul edilmeyen bir kavram olduğunun en önemli kanıtı niteliğindedir. Bu nedenle Türk siyasal hayatında muhalefetin iktidar aracılığıyla güdülmediği bir siyasal ortam neredeyse yok gibidir ya da böyle bir ortama müsaade edilmemiştir denilebilir. Bu anlamda cumhuriyet döneminden günümüze muhalefet partilerinin itham edildiği en ağır suçlama vatan hainliği tanımlamasıdır. Bunun nedeni ise Türk siyasal geleneğinde iktidar kendine her zaman meşruluk zemini bulurken muhalefet her zaman gayrimeşrulukla suçlanmıştır. Bu doğrultuda Muhalefet partileri toplum nezdinde milletin bölünmez bütünlüğünü bozan unsurlar olarak algılatılmak istenmiştir. Bu bağlamda Türk demokrasininin gelinen noktada iki sorunu olduğunu belirten Karpat'a göre aşılması gereken ilk sorun iktidarda olan partilerin halen kendi siyasi görüşlerini gerçekleştirmek için iktidarı bir araç olarak kullanmaları örneğin irticaya karşı olduklarını söylerken bazı kesimleri dinci ve gerici gibi itham etmekten çekinmemeleri, ikinci sorun olarak ise birinci sorunun bir uzantısı olarak var olduğu öne sürülen dinciliği ve gericiliği yok etmeyi kendine vatani bir ödev sayanların olmasıdır.

Sonuç

Toplumsal refah ve kalkınma için toplumsal mutabakat kadar toplumsal olarak hayır diyebilmek de demokrasinin sağlanmasında önemli bir ölçüttür. Muhalefet etmek her zaman hayır demeyi gerektirmez; “hayır fakat” veya “evet fakat” da çözümüyle beraber bir karşı çıkışı ifade eden sözcüklerdir. Demokrasilerin olmazsa olmaz toplumsal freni olan

muhalafetlerde evet ve hayır akıllıca kullanılmalıdır. Muhalefet demek istikrarlı bir şekilde hayır demek değildir. Muhalefet, yeri ve zamanı geldiğinde sağlıklı olan eveti de toplumun çıkarı için diyebilmek ve bu doğrultuda iktidarla aynı görüşte olmaktan çekinmemektir. Bu noktada Türk toplumunda toplum nezdinde her şeye verilen cevap olan evet aşağıya çekilerek hayır yukarıya çıkartılma bilinir. Ve daha da iyisi evet-fakatı söyleyebilecek noktaları kolaylıkla fark edebilecek toplumsal bir sentez oluşturulabilir. Şifâhi kültür etrafında şekillenen Türk toplumunun en bilinen atasözü “icat çıkarma” olduğu gibi Türk diplomasisinin kelimeleri kibarı da “olay çıkartmamaktır.” Toplumda bireysel ve toplumsal konularda hayır diyebilme gücü doğrudan eğitimle orantılı bir durumdur. Buna göre eğitilmiş bir birey, konuşan ve kendi zihinsel kapasitesine güvenerek düşünen insandır. İnsanın kendine güvenmesi, güncel olanı takip edip buna göre refleks geliştirebilmesi, eğitimle mümkün olabilmektedir. Yapılan araştırmalar eğitimin bağımsız bir siyasal tercih yaratmadığını ancak siyasal bir kişiliğin oluşumunda katkı sağladığını göstermektedir. Bu bağlamda eğitim, bireyleri körü körüne bağlılıktan kurtararak neye-niçin inandığını öğretirken; siyasal hayatta aktif bir rol üstlenmelerini ve kapasiteleri ölçüsünde toplumun eğitimsiz bireylerini etkileme gücüne sahip olabilmelerine imkân verebilmektedir.

Bu noktada eğitim politik kültürün ilk basamağıdır denilebilir zira eğitilmiş bireylerin siyasal katılma oranları ve içinde buldukları toplumun politik kültürünü etkileme kapasiteleri eğitim seviyesi düşük olanlara oranla her zaman daha yüksektir. Eğitimin beraberinde getirdiği toplumsal olgulardan bir diğeri de hoşgörüdür. Bu anlamda hoşgörü demokratik ilerlemenin sağlanabilmesi için bir topluma kazandırılması gereken en önemli siyasal parametrelerden biridir ve bu eğitim ile insanın sonradan öğrenebildiği zihinsel bir süreçtir. İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır ve sıradan bir gün içerisinde bile toplumda bulunduğu çeşitli ortamlarda hiç tanımadığı insanlarla ve onların sahip olduğu kendine göre farklı düşünme biçimleriyle karşı karşıya kalabilmektedir. Böyle bir durumda ise aktif ya da pasif kimseyle çatışma haline girmeden kendini ifade edebilmenin yolu hoşgörülü davranabilmekten geçmektedir. Konulara bütünsel bakabilmenin ve hoşgörülü olmanın öğrenilebilir bir şey olduğunun bilincinde olan bireyler bir toplumda herhangi bir konuda birbirinden farklı düşünceler dahi olaya bütüncül bir perspektiften bakabilirler. Spor, siyaset, eğitim gibi hayatın hangi alanında olursa olsun başarılı ve toplum tarafından kabul görmüş bir insan olabilmenin yolu sözü edilen şekilde bir hoşgörüyü benliğine katabilmekten

geçmektedir ki bu insanın eğitimle, sonradan öğrenebileceği bir vecittir. Eğitim sayesinde toplumda sözü edilen hoşgörüye sahip bireyler siyaset alanında muhalefetin örselendiğinin farkına vararak onun da en az iktidar ölçüsünde toplumun onayını hak ettiğinin bilincindedir. Eğitim ve hoşgörü, tıpkı Türk toplumsal hâfızasının bel kemiğini oluşturan şifâhi kültür de olduğu gibi Türk toplumsal yapısının da en temel bileşenleri arasındadır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, Türk toplumsal hâfızasının muhalefet olgusuyla olan ilişkisinin şifâhi kültür öğeleri kapsamında incelenerek konunun neden ve sonuçlarını açıklamak olmuştur. Çalışma göstermiştir ki, toplumsal hâfızası süreç içerisinde şifâhi politik kültür öğeleri vasıtasıyla şekillenmiş olan bir toplumda eğitimin yeterli olmadığı hallerde muhalefet olgusuna gerçek anlamda ihtiyaç duyulduğunu idrak edebilen bireyler söz konusu olamamaktadır. Zira gerçekte muhalefet denilen olgu toplumun öncelikle kendi yararına olduğu noktasında mutabık olması gereken bir konudur. Bu nedenle muhalefetin işlevselliğinin olmadığı bir devlet yapılanmasında toplum kendi adına gerçek anlamda bir ilerlemeden mahrum kalacak demektir.

Kaynakça

- Altaylı, S. (2010). *Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar*. Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 25: 125-134.
- Avcı, N. (2000). *Türkiye’de Modernleşme Açısından Din Kültür ve Siyaset (1839-1960)*. İstanbul: Pınar.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i Şahanelerden Vatan’a*. İstanbul: İletişim.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim
- Ergun, M. (1997). *Türk Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara: TDK.
- Gökalp, Z. (Ed.) (2013). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bilge.
- Günel, E. (2006). *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Güncel Siyaset* (1. Baskı). Ankara: Bilimadamı.
- Gündoğmuş, B. (2014). *Siyasal Tercihler, Şırnak Örnek olay Araştırması*. Emre Kurt (Ed.), Bursa: Düzey.
- Güzelhan, Y. (2010). *İnsana Dair Yaşam ve Siyaset*. Ankara: Sinemis.
- İnan, K. (2006). *Hayır Diyebilen Türkiye*. İstanbul: Timaş.
- İslamoğlu, A. (2004). *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913*. İstanbul: Gökkuşbu.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş
- Kaya, S. (2016). *Üç Gelenekte Devlet, Ütopya-Siyasetname-Yönetim Fıkhı*. İstanbul: Pınar.
- Mardin, Ş. (1997). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*. İstanbul: İletişim.
- Maverdi. (2013). *Yönetimin Esasları*. (3. Baskı). Mehmet Ali Kara (Çev.). İstanbul: İlke.

- Mustafa, Abdulhalık N. (1990). *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar*. Vecdi Akyüz (Çev.). İstanbul: İz.
- Niyazi, M. (2005). *Türk Devlet Felsefesi*. (10.Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Ortaylı, İ. & Küçükkaya, İ. (2014). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*. İstanbul: Timaş
- Platon. (2009). *Devlet*. (18. Baskı).Sabahattin Eyüboğlu& M. Ali Cimcoz (Çev.).İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Recep D. (2005). *Atalar Sözü Müntehaba't-ı Durub-ı Emsal Ahmet Vefik Paşa*. İstanbul: Gökkuşbe.
- Sarıtaş, İ. (2010). *Toplumsal Hâfıza*. Muhafazakâr Düşünce Dergisi. Sayı:24, Nisan-Mayıs-Haziran.
- Şimşirgil, A. & Ekinci, E. B. (2013). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB.
- Zürcher, E. J. (2013). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*. Gül Çoğalı Güven (Çev.). İstanbul: İletişim.